

ПРИХОВАНА РЕФОРМА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УРСР: ПРИЧИНИ, НАПРЯМИ, НАСЛІДКИ (30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті висвітлюються причини, напрями та наслідки прихованої реформи, або контрреформи, у ході якої за допомогою партійних постанов, командно-адміністративних методів протягом 30-х років ХХ ст. на території України було встановлено загальносоюзну радянську систему шкільної освіти.

Нині на шляху реалізації визначених концептуальних ідей та поглядів щодо основних напрямів розвитку освіти в Українській державі в першій чверті ХХІ ст. погляд в історію, зокрема в 30-ті роки ХХ ст., є доцільним для уникнення помилок, виявлення досягнень, інноваційного потенціалу сучасної реформи, збереження і примноження її здобутків.

Історіографічний огляд проблеми дослідження показав, що в радянську добу вчені (М.С. Гриценко, 1966; В.І. Зільберштейн, В.О. Повх, А.Д. Бондар, 1968) контрреформу 30-х років розглядали як переможну і успішну реформу, перебільшуючи її здобутки, хоча деякі з них заперечувати не можна (збільшення мережі шкіл, кількості учнів, забезпечення бази для переходу до загальної семирічної освіти та ін.). Водночас до здобутків включалися і такі негативні тенденції, як централізація в управлінні, регламентація, уніфікація, ідеологізація навчально-виховного процесу, змісту освіти та ін. Сучасні російські (Е.Д. Днепров, 1994; В.Н. Ліпнік, 2000 та ін.) та українські учені (О.В. Сухомлинська, 2003) об'єктивно висвітлюють тенденції розвитку шкільної освіти в 30-х рр. ХХ ст. Метою нашої статті є висвітлення змін в шкільній галузі в даний період, які послідовно знищили здобутки попередніх реформ, зокрема українську систему освіти, та визначили її подальше трансформування.

Протягом 20-х років ХХ ст. у ході реформи українські освітяни створили власну радянську концепцію розвитку освіти, що відповідала реаліям життя в УСРР і відрізнялася від російської. Певною мірою вона демонструвала демократичність, бо шкільна освіта була загальнодоступною для усіх верств суспільства; забезпечувала навчання рідною мовою учнів; ґрунтувалася на комплексній системі навчання, на досягненнях педагогічної науки, зокрема педологічних дослідженнях; давала простір для вибору методів навчання (метод проєктів, дальтон-план, лабораторно-бригадний та ін.). Як ми вже зазначали, дискусія щодо функціонування відмінних систем освіти в загальносоюзному просторі протягом десяти років між російським та українським наркомосами не дала бажаного результату. Уніфікація української системи в загальносоюзну набирала обертів у контексті соціально-економічних змін (форсована індустріалізація, суцільна колективізація, голодомор) та політичних чинників (формування тоталітарного суспільства, утвердження комуністичної ідеології, монополізації більшовицької партії, зрощення комуністичної партії з державним апаратом, масові репресії, "чистка" Наркомосу УСРР, поступове згортання українізації тощо). Створена система шкільної освіти не відповідала новим суспільним ідеалам, зокрема формуванню "нової радянської людини", яке школа має здійснювати для функціонування тоталітарної уніфікованої держави. Ось такі основні причини контрреформи 30-х років, коріння якої проростало ще в попередньому десятиріччі ХХ ст. У цей період склалася ситуація, коли Наркомос зазнав нищівної критики й перетворився на придаток Відділу шкіл ЦК ВКП(б), яким безпосередньо керував Й.В. Сталін. Така традиція керівництва освітньою сферою, коли Наркомос освіти, а потім і Міністерство освіти були реалізаторами ідей Відділу, зберігалася до кінця 80-х років.

Протягом досліджуваного періоду ЦК ВКП(б) та РНК СРСР прийняли ряд постанов, що кардинально змінили структуру і зміст шкільної освіти на теренах України. Спинимось на деяких освітніх документах.

У постанові "Про загальне обов'язкове початкове навчання" (25 липня 1930 р.) проголошено незадовільним стан роботи союзних наркомосів, партійних органів; намічено такі завдання у сфері шкільної освіти: запровадження протягом 1930-1931 рр. загального обов'язкового початкового навчання для дітей 8-11 років, переростків 11-15 років за допомогою прискорених форм навчання (дворічні й однорічні школи-курси); початок запровадження загального обов'язкового навчання у школах-семирічках; посилене розгортання шкіл колгоспної молоді. Для реалізації цих завдань передбачалися такі засоби: збільшення бюджетних асигнувань за рахунок господарських, профспілкових, кооперативних, громадських організацій, широких кіл громадськості; забезпечення шкіл педагогічними кадрами; посилення керівництва запровадженням загального обов'язкового навчання парторганізаціями тощо [1: 10-13]. У руслі загальносоюзної постанови ЦК КП(б)У схвалив постанову "Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні" (23 серпня 1930 р.), що декларувала лише конкретні цифри, а саме: ставилося завдання охопити загальним навчанням 1400000 дітей, з них 500000 підлітків віком 11-15 років та ін. [1: 14-17]. Про розвиток національної школи в постановах не йшлося.

На початку 30-х років М.О. Скрипник намагався зберегти особливості української системи освіти, певні самостійні важелі управління нею в контексті виконання партійних постанов. Так, у звітній доповіді "Загальне навчання та політехнізація шкіл" на XII Всеукраїнському з'їзді Рад (початок 1931 р.) він зазначив, що "нічого не варта та школа, де навчання ведеться на чужій для дитини мові, де насильство в основі педагогічного впливу на дитину, де примусово проходять навчання на чужій, невідомій для дитини мові", і навіть такі дані: російська нацменшина забезпечена на 94,9%, єврейська – на 99,3 %, німецька – на 97,4 %, польська – на 96,9%, болгарська – на 96,3%, грецька і болгарська – на 100 % [2: 15]. Наркомос УСРР намагався відстоювати

національний компонент в освітніх перетвореннях, справедливо вважаючи російську націю нацменшиною на українських землях. Унесені М.О. Скрипником пропозиції було проігноровано.

Подальшим кроком на шляху створення єдиної уніфікованої системи шкільної освіти стала постанова "Про початкову і середню школу" (5 вересня 1931 р.), яка, ґрунтуючись на ленінських засадах, а не на потребах шкільної практики та педагогічної теорії, визначила такі основні завдання школи: переробити навчальні програми відповідно до марксистського вчення, "забезпечивши в них точно окреслене коло систематизованих знань; розгорнути боротьбу проти "методичного прожекторства" (метод проектів); визнати єдиною формою навчання – урок, обов'язковими іспити; перебудувати науково-дослідну роботу на марксистсько-ленінських засадах; забезпечити тісний зв'язок навчання з продуктивною працею (ознайомлення з головними галузями виробництва, збільшення мережі шкільних майстерень, прикріплення шкіл до підприємств, радгоспів тощо); боротися з порушниками дисципліни; зміцнити керівництво школою партійними організаціями – "взяти під безпосередній нагляд постановку викладання громадсько-політичних дисциплін у школах-семирічках" тощо); визначити вчителя провідною особою навчального процесу; "наркомосам союзних республік забезпечити здійснення єдиновладдя в управлінні школою"; розгорнути боротьбу з "правоопортуністичними перекрученнями політики партії, що ведуть до відмови від політехнізації школи, до спроби збереження старої, словесної школи" [3: 10-19; 4: 1-7].

Хід реорганізації змісту шкільної освіти в контексті зазначеної партійної постанови обговорювався на нараді НКО УСРР (26 жовтня 1931 р.), де заступник керівника Науково-методологічного сектору НКО Пасіка (22 березня 1932 р. призначений директором УНДІПу) доповів про організаційні засади цього процесу. Зокрема, він повідомив про створення бригади науковців УНДІПу (їхні керівники були присутні на нараді) для визначення точного обсягу систематичних знань, що їх має забезпечувати початкова і середня школа та змістові компоненти щодо розробки нових програм: "систему знань будувати на засадах діалектичної методології, партійності й відповідно до завдань соціалістичного будівництва" [5: 165-187].

Водночас районні відділи освіти доповідали Наркомосу про план реалізації та хід виконання постанови "Про початкову та середню школу". В одному із звітів районного інспектора міститься така інформація: зазначену постанову доведено до педагогічних колективів шкіл; проведено районну конференцію освітян, дано вказівки щодо перебудови навчального процесу, але комплексність ще не відкинута, "метод проектів рішуче відкинута" та ін. [6: 14-16].

Подальшим кардинальним кроком контрреформи стала постанова ЦК ВКП(б) "Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі" (25 серпня 1932 р.), яка проголосила основні "хиби" діючих програм і рекомендувала підходи до розробки нових навчальних програм. Зокрема, було визнано "необхідним в навчальні програми з суспільствознавства, літератури, мов, географії та історії ввести найважливіші знання, що стосуються національних культур народів СРСР, їх літератури, мистецтва, історичного розвитку, а також елементи краєзнавства СРСР..." [3: 26-33]. Таким чином нівелювався зміст освіти української школи. У розділі II "Про організацію навчальної роботи і зміцнення шкільного режиму" засуджувався лабораторно-бригадний метод навчання і проголошувався як основна форма організації навчального процесу урок; вводився поточний індивідуальний, систематично проваджуваний облік знань учнів; наголошувалося на необхідності зміцнювати свідому дисципліну учнів з правом виключення з школи порушників без права вступу до школи терміном від 1 до 3 років та ін. У розділі III "Про вчительські кадри" загалом ставилося завдання створити належні умови вчителю для роботи, підвищення їхньої педагогічної майстерності задля "виконання ним відповідальних і почесних обов'язків у навчанні і вихованні молодого покоління" і "беззаперечного і точного виконання директив ЦК і РНК СРСР" тощо. Отже, постанова встановлювала загальні єдині вимоги до розробки навчальних програм та організаційні засади внутрішнього життя школи.

Керівництво Наркомосу УСРР, у цілому реалізуючи загальносоюзну систему розвитку шкільної освіти, прагнуло все-таки залишити певні відмінності, про що свідчить рішення колегії (протокол № 35, 16 листопада 1932 р.; головував М.О. Скрипник, від УНДІПу був присутній І.О. Соколянський) щодо обговорення проекту колегії НКО РСФРР про основні напрями перегляду програм початкової й середньої школи. "Колегія НКО УСРР вважає, що програми початкової й середньої школи, які мають відповідати настановам програм комуністичної партії й постанов ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1931 р., мусять бути для даної доби соціалістичного будівництва єдиними для всього СРСР, це зрозуміло, але ніяк не заперечує можливості того, щоб у них відбивалися певні окремішності умов і завдань кожної окремої республіки", – зазначається в документі [7: 259-260]. Але ці пропозиції залишалися поза увагою союзного керівництва.

Рішучим кроком на шляху реорганізації української освіти під впливом постанови ЦК ВКП(б) "Про роботу української партійної організації" (24 січня 1933 р.) став листопадовий об'єднаний пленум ЦК і ЦК КП(б)У 1933 р. Так, у своїй доповіді С.В. Косіор підбив підсумки "боротьби з новим націоналістичним ухилом, що його очолював М.О. Скрипник", і визначив найближчі завдання щодо проведення національної політики в Україні. Ганебним вердиктом звучить висновок: "Не утворили українських шкіл під час свого панування ні Центральна Рада, ні петлюрівці. І тільки радянська влада створила на Україні українську радянську школу..." [8: 19]. Це лише один з прикладів фальсифікації історії української освіти. До "здобутків" української партійної організації на шляху проведення ленінської національної політики віднесено розгром і "викриття шумкізму", викриття Спілки визволення України, українського національного центру на чолі з М.С. Грушевським тощо, а до помилок – те, що прогледіли "ідейне переродження Скрипника, перехід його на національні позиції і оформлення цілої течії, цілої групи націонал-ухильників, на чолі якої він стояв". Наркома освіти звинуватили в розумінні ленінської національної політики "не по-ленінському, по націоналістичному" [8: 31, 37]. Серед завдань національної політики висувалися такі: інтернаціональне виховання мас; підготовка кадрів, "відданих

соціалізму"; "масово-політична робота і керування пресою"; зміцнення Наркомосу та наукових установ; боротьба з "буржуазно-націоналістичною контрабандою в галузі історії, політичної економії, аграрної політики тощо"; "керівництво літературою і мистецтвом"; робота серед національних меншостей [8: 41-45]. Зазначені ідеологічні орієнтири вплинули на подальший розвиток української освіти.

У руслі попередніх приймається постанова ЦК ВКП(б) *"Про підручники для початкової й середньої школи"* (12 лютого 1933 р.), що декларувала припинення виготовлення "робочих книг", "розсипних підручників" і запровадження єдиних стандартизованих стабільних підручників; скасовувала право республік видавати без погодження з Наркомосом РРФСР підручники на "базі місцевого краєзнавчого матеріалу" [3: 33-35].

Для реалізації зазначеної постанови, а фактично уніфікації освітнього процесу, Колегія НКО УСРР приймає документ *"Про постанову ЦК КП(б)У з 11 березня 1933 р. про підручники для початкової й середньої школи"*, в якій визнає, "що до останнього часу Наркомос посідає в цій справі неправильну позицію..." і тепер "...ставить перед усім педагогічним фронтом завдання розгорнути нещадну боротьбу проти всіляких націоналістичних ухилів, проти українського націоналізму, проти усіляких петлюрівських елементів..." , схвалює складену наркомом освіти УСРР В.П. Затонським та наркомом освіти РСФРР А. Бубновим угоду, котра "кладе край штучній ізолюваності в царині роботи на культурному фронті між РСФРР та УСРР та об'єднає сили працівників культурного фронту для здійснення в національних формах дійсно інтернаціонального виховання дітей". Зокрема, у постанові схвалено такі підходи до змісту підручників та навчальних програм: курс історії України викладати рівномірно з курсом історії народів СРСР; у ході розробки програм з історії України, з мови в основу покласти розроблені програми з історії, російської мови НКО РСФРР тощо [9: 3-4].

Прискорив уніфікацію освітньої галузі, а отже її контрреформу Наказ наркома освіти В.П. Затонського від 31 березня 1933 р. про забезпечення регулярного надсилання всіх протоколів засідань колегії та протоколів нарад заступників НКО УСРР, методичних листів керівників секторів, зразків підручників, програм, навчальних планів, усіх періодичних видань до НКО РСФРР [10: 49].

Партійно-урядові структури вели нищівну боротьбу проти національної школи, національного компонента в змісті освіти. Саме про таку освітню політику свідчить архівний документ, де ЦК КП(б)У звинуватив Наркомос України в тому, що той не зробив необхідних висновків із процесу СВУ. Зокрема, в ньому зазначається, що "Наркомос України не провів належної роботи у напрямі добору відповідних кадрів, не очистив Інститути та установи, які займалися питаннями мови від буржуазно-націоналістичних елементів. Навпаки в практичній теоретичній діяльності органів Наркомоса цим буржуазно-націоналістичним елементам надавалося пряме покровительство. Таким чином, і після процесу СВУ класово-ворожі елементи продовжували свою роботу в області мовознавства. ЦК зазначає, що т. Скрипник як нарком освіти в цих питаннях після того, як замінив Шумського, проводив певну боротьбу проти національних елементів, хоча вже тоді допустив грубі політичні помилки, які змушений був виправляти ЦК (пропозиція Скрипника ввести в український алфавіт кілька латинських літер). Як наслідок т. Скрипник у питанні мови ще більше попав під вплив буржуазно-націоналістичних елементів..." [11: 63-66].

Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) *"Про структуру початкової і середньої школи"* (16 травня 1934 р.) запроваджувалася загальна для всього СРСР система шкільної освіти, що передбачала таку структуру загальноосвітньої школи: початкова школа (1-4 класи), неповна середня (1-7 класи) і середня школа (1-10 класи). Після закінчення неповної середньої школи учні мали право вступати до технікумів, після закінчення середньої – до вищих навчальних закладів. Право призначати завідувачів початкових шкіл та директорів неповних середніх і середніх шкіл надавалося наркомосам союзних та автономних республік [3: 36-37].

Як бачимо, протягом 1930-1934 рр. радянські партійні структури, не оголошуючи про проведення шкільної реформи, як у попередні роки, за допомогою партійних постанов, тоталітарно-репресивними методами встановили на території України загальнорадянську структуру шкільної освіти.

Постановами *"Про викладання громадянської історії в школах СРСР"* та *"Про викладання географії в початковій і середній школі СРСР"* від 16 травня 1934 р. регламентувалося викладання зазначених предметів, курси історії та географії України підпорядковувалися відповідним загальносоюзним курсам [3: 37-39].

У руслі подальшого втручання ЦК ВКП(б) та РНК СРСР у зміст викладання історії стало введення 9 червня 1934 р. до початкової і неповної середньої школи елементарного курсу історії СРСР. А 14 серпня 1934 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР схвалюють подані Й. Сталіним, С. Кіровим і А. Ждановим зауваження щодо конспектів нових підручників з "історії СРСР" і "нової історії", де зазначалося: "Нам потрібний такий підручник історії СРСР, де історія Великої Росії не відривалася від історії інших народів СРСР..., де б історія народів СРСР не відривалася від історії загальноєвропейської і, взагалі світової історії" [3: 49].

Постановою *"Про видання і продаж підручників для початкової, неповної середньої і середньої школи"* (7 серпня 1935 р.) встановлювалася загальносоюзна система підручникотворення: заборонено вносити будь-які зміни у видані стабільні підручники без дозволу ЦК ВКП(б) та РНК СРСР тощо [12: 7].

Постанова *"Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі"* (3 вересня 1935 р.) встановила єдину загальну організацію навчального року і шкільного режиму (терміни навчання і канікул, навчальне навантаження учнів, навчальні плани, введення в союзних республіках додаткового уроку на тиждень для вивчення російської мови і літератури, тривалість уроку, порядок прийому учнів, атестат і перевідне свідоцтво національними мовами, система оцінювання, положення про екстернат, тип учнівського квитка (рідною мовою), форма одягу учнів та ін.) [13: 2-4]. У руслі зазначеної постанови наказ В.П. Затонського *"Про оцінку успішності учнів"* (15 жовтня 1935 р.) запроваджував єдину загальнорадянську п'ятиступеневу систему успішності учнів (дуже погано, погано, посередньо, добре і відмінно) [14: 2-3].

Нищівною стосовно педологічної науки стала постанова ЦК ВКП(б) *"Про педологічні викривлення в системі наркомосів"* (4 липня 1936 р.), що засудила педологію як науку, бо вона "базується на псевдонаукових, антимарксистських положеннях"..., зокрема на "законі фаталістичної зумовленості долі дітей біологічними і соціальними факторами, впливом спадковості та якогось незмінного середовища", а також проголосила боротьбу проти педології та її ідеологів [15: 56-58]. Відповідно до загальносоюзної постанови вийшов наказ наркома освіти УСРР В.П. Затонського *"Про здійснення постанови ЦК ВКП(б) від 4 квітня 1936 р. "Про педологічні викривлення в системі наркомосів"* (10 липня 1936 р.), котрий визначив конкретні вказівки місцевим органам освіти: викорінення "ворожих" антинаукових принципів сучасної, так званої педології в теорії та практиці шкільної роботи; ліквідація посад педологів у школах; перекваліфікація викладачів-педологів; ліквідація "обслідувальських" кабінетів; знищення педологічної літератури тощо [16: 6-7].

Глибоку русифікацію шкільної освіти забезпечувала постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У *"Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України"* від 20 квітня 1938 р., що базувалася на Постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) *"Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей"*. У документі стан викладання російської мови в школах України проголошувався незадовільним через "підривну контрреволюційну" діяльність "троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному комісаріаті освіти УСРР і органах народної освіти". Обов'язкове запровадження російської мови зумовлювалося "посиленням братерського зв'язку та єднання між українським народом і російським народом і народами Союзу РСР для їх подальшого господарського і культурного росту"; вдосконаленням українських кадрів у науково-технічних галузях; створенням необхідних умов для проходження громадянами СРСР служби в рядах Червоної армії та флоту [17: 5]. Згідно з постановою, уводилася до діючих навчальних планів українських шкіл та шкіл національних меншин російська мова як обов'язковий предмет. Перед Наркомосом УСРР ставилися такі завдання: розробити проект навчальних планів з російської мови для початкових, неповних середніх і середніх неросійських шкіл на 1938-39 н.р.; переглянути програми з російської мови, російського літературного читання; видати відповідні підручники, методичну літературу тощо.

Постановою РНК УСРР *"Про доповнення постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України"* (9 жовтня 1938 р.) було збільшено кількість годин для вивчення російської мови на 1938-39 н.р. для початкової школи [18: 7]. Факти свідчать, що освітня політика радянського уряду визначалася суто політичною метою – за допомогою русифікації асимілювати неросійські народи в єдиний радянський народ як гарант функціонування єдиної унітарної держави.

Проаналізувавши джерела, ми побачили, що партійно-урядові структури здійснили приховану реформу, або контрреформу, "згори" в контексті загальносоюзних перетворень у соціально-економічній та суспільно-політичній сферах. У ході контрреформи 30-х років ХХ ст. в умовах тоталітарного режиму, повного ігнорування громадсько-педагогічної думки планомірно й системно за допомогою партійних постанов з глибоким руйнівним прихованим підтекстом українська шкільна освіта перетворилася на уніфіковану загальнорадянську політизовану в результаті встановлення єдиної структури шкільної освіти; жорсткої регламентації навчально-виховного процесу; посилення внутрішньошкільного контролю та контролю за школою, вчительством; ідеологізації змісту навчально-виховного процесу; введення єдиних навчальних планів, шкільного режиму, системи оцінювання, підходів до підручникотворення; збільшення кількості годин на вивчення російської мови; запровадження обов'язкового вивчення російської мови в українських школах; перегляду навчальних програм на предмет уведення історії та географії СРСР і підпорядкування відповідно цим курсам історії та географії України; уведення до змісту зазначених предметів біографій вождів, вилучення національного матеріалу; запровадження єдиних підручників, уроку як основної форми навчального процесу; посилення контролю за дисципліною учнів; надання права виключно Наркомосу призначати директорів шкіл; надання пріоритетності у процесі виховання комуністичної ідейності, а також підпорядкування педагогічної науки офіційній ідеології; боротьби з "методичним прожекторством", "буржуазно-націоналістичними елементами", "педологічними викривленнями" тощо.

Прихована реформа, або суцільна й системна реорганізація шкільної системи освіти, на теренах України знищила філософію освіти попереднього суспільного ладу, перекресливши та фальсифікувавши досягнення реформи періоду Української національно-демократичної революції (1917-1920), і сприяла остаточній відмові від педагогічних новаторських пошуків 20-х рр. ХХ ст. В основу контрреформи лягли такі принципи: жорстка централізація; уніфікація шкільної системи освіти; інтернаціональний; комуністичний; атеїстичний.

Створена уніфікована загальнорадянська державна система освіти в УСРР в 30-х, була закріплена в 40-х – на початку 50-х років. Лише зі смертю вождя й моногегемона тоталітарного режиму Й.В. Сталіна (1953), який особисто контролював освітню сферу, поступово почали відбуватися демократичні зміни в її розвитку, що ми будемо висвітлювати в наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про загальне обов'язкове початкове навчання. Постанова ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 р. // За загальне навчання. 36. директив та інструкцій. Вип. I.- X.: Держ. вид. України, 1930. – 56 с.
2. Скрипник М.О. Загальне навчання та політехнізація шкіл // Комуністична освіта. – 1931. – № 2-3. – С. 7-24.
3. Постанови партії та уряду про школу. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво "Радянська школа". – 1947, 152 с.
4. Постанова ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу // Комуністична освіта. – 1931. – № 7-8. – С. 1-7.

5. Стенограма наради НКО у заступника НКО т. Карпенка в справі перевірки виготовлення програм з окремих дисциплін з 26 жовтня 1931 р. // ЦДАВО, ф. 166, оп. 10, спр. 13, арк. 165-187.
6. Матеріали про популяризацію та виконання постанови ЦК ВКП (б) "Про початкову та середню школу" районним відділам народної освіти і школами України (протоколи, резолюції, доповіді, доповідні записки, плани, відомості) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 431, 255 арк.
7. Протокол № 35 позачергового засідання колегії НКО від 16 листопада 1931 р. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 920, арк. 259-260.
8. Косіор С.В. Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні // Комуністична освіта. – 1933. – № 9. – С. 11-46.
9. Постанова колегії НКО УСРР від 29 березня 1933 р. "Про постанову ЦК КП б У з 11 березня 1933 р. про підручники для початкової й середньої школи" // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 24, арк. 1-5.
10. Наказ наркома освіти УСРР від 31 березня 1933 р. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 3, арк. 49.
11. Постанова колегії НКО УСРР з приводу ухвали ЦК ВКП(б) від 12.02 1933 р. "Про підручники для початкової та середньої школи" // ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 6227, 120 арк.
12. Про видання і продаж підручників для початкової, неповної середньої і середньої школи. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) // Комуністична освіта. – 1935. – № 7-8. – С. 6-8.
13. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі" // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1935. – № 34. – С. 2-4.
14. Наказ наркома освіти Затонського "Про оцінку успішності учнів" // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1935. – № 34. – С. 2-3.
15. Про педологічні викривлення в системі Наркомосів. Постанова ЦК ВКП (б) // Комуністична освіта. – 1936. – № 7. – С.56-58.
16. Наказ наркома освіти Затонського "Про здійснення постанови ЦК ВКП(б) від 4 квітня 1936 р. Про педологічні викривлення в системі наркомосів" (№ 414 – від 10 липня 1936 р.) // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1936. – № 18. – С. 6-7.
17. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України" // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1938. – № 33. – С. 5-7.
18. Постанова № 1331 РНК УСРР "Про доповнення постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 року "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України" // Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1938. – № 33. – С. 7.

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2007 р.

***Березовская Л.Д. Скрытая реформа школьного образования в УССР:
причины, направления, последствия (30-е годы XX века).***

В статье освещаются причины, направления и результаты скрытой реформы, или контрреформы, в процессе которой с помощью партийных постановлений, командно-административных методов в течении 30-х годов XX в. на территории Украины было установлено общесоюзную советскую систему школьного образования.

***Berezivska L.D. The Concealed School Education Reform in the Ukrainian SSR: Reasons,
Trends, Consequences (the 30-es of the 20th century).***

The article illustrates reasons, trends and results of the concealed reform or the counter-reform, during which the all-union Soviet system of the school education was established by means of the party decrees, command and administration methods on the territory of Ukraine in the thirties of the 20th century.